

Милица Б. Пасула¹

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за германистику

<https://orcid.org/0000-0001-8110-8379>

МОДЕЛ КУЛТУРНЕ ЕКОЛОГИЈЕ ХУБЕРТА ЦАПФА И МОГУЋНОСТИ ЊЕГОВЕ ПРИМЕНЕ НА ЧИТАЊЕ КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА

Екокритичка мисао доживљава експанзију у области науке о књижевности током последњих неколико деценија. Развијајући се у више школа и праваца ова, изворно англосаксонска теорија, почиње да добија на значају и у континенталном делу Европе, где се, у првом реду захваљујући англистима и американистима, оснивају истраживачки центри за проучавање књижевности, културе и екологије. Уз њих, јављају се и нове теорије које проширују досадашња знања и отварају нове видике екокритичког приступа. Једна од поменутих савремених теорија јесте и културна екологија, која се посебно истиче на немачком говорном подручју. У раду ће бити приказан модел културне екологије књижевности немачког американисте Хуберта Цапфа са акцентом на његовом тријадном систему, који представља комбинацију три међусобно повезана дискурса: културно-критичког метадискурса, имагинтивног контрадискурса и реинтегративног интердискурса. Циљ рада је да се укаже на предности читања књижевних текстова кроз призму овог модела, као и на вишеструке могућности његове примене при интерпретацији књижевних дела.

Кључне речи: Хуберт Цапф, екокритика, културна екологија књижевности, интерпретација књижевног текста, немачка књижевност романтизма.

1. Увод

Почетком деведесетих година 20. века на англосаксонском говорном подручју развија се интердисциплинарни тренд анализе културолошких и књижевних појава. У почетку се овај нови правац назива различитим именима (енг. *ecopoetics*, *environmental literary criticism*, *green cultural studies*), да би се временом усталио кровни термин *екокријтика* (енг. *ecocriticism*), који је још 1978. године увео Рикерт (William Rueckert), дефинишући га – крајње уопштено – као примену екологије и еколошких концепата на проучавање књижевности (GLOTFELTI 1996: xviii). У међувремену настаје више школа и праваца у контексту екокритике, којима је у највећем броју случајева заједничко полазиште критика антропоцентризма (BJUL 1996: 5).

С обзиром на чињеницу да се методологија екокритике развија у Сједи-

¹milica.pasula@ff.uns.ac.rs

њеним Америчким Државама и Великој Британији, где се посебно истичу научне студије Лоренса Бјула (Lawrence Buell) и Грега Герада (Greg Garrard), не чуди да су и истакнути теоретичари ван граница енглеског говорног подручја најчешће англисти и/или американисти. Екокритичка мисао се у Европи, а посебно у земљама немачког говорног подручја, током последњих деценија шири у правцу културне екологије, која представља поље трансдисциплинарних истраживања (CAPF 2016^b: 15, 17).

Термин *cultural ecology* осмислио је Џулијан Стјуарт (Julian Stewart) и по први пут се користи у контексту антрополошких и етнолошких истраживања (CAPF 2016^b: 122). С правом постављамо питање – која је позиција културне екологије књижевности у оквиру екокритике? Савремена екокритика обухвата пет различитих димензија истраживања: социјално-политичку, антрополошку или екопсихолошку димензију, етичку, епистемолошку и естетску димензију. По Цапфу (Hubert Zapf) (2016^a: 136) естетска димензија је у главном фокусу културне екологије књижевности, али треба истаћи да она не стоји у супротстављеном односу према другим димензијама. Основна разлика између ове теорије и екоцентричних теорија је у томе што културна екологија није искључива по питању релације култура–природа – она узима у обзир и повезаности и различитости, и преплитања и супротстављености (CAPF 2016^a: 138). Ова двострука перспектива позиционира културну екологију на средину скале на чијим крајевима се налазе антропоцентризам с једне, и екоцентризам с друге стране, а њена основна тенденција је да што више допринесе конвергенцији и међусобном обogaћивању до сада неповезаних домена екологије и културе (CAPF 2016^a: 139).

Један од најутицајнијих истраживача на овом пољу јесте управо поменути Хуберт Цапф, професор американистике на Универзитету у Аугсбургу, који је у последње две деценије развио свој модел културне екологије књижевности. Цапфов модел, који по Гудбадију (Axel Goodbody) представља фузију културне екологије и текстуалне критике, заснива се на системском приступу и на питању које су функције културе у оквиру друштва (GERAD 2014: 553–554).

Полазиште Цапфових истраживања сачињава неколико доминантних теорија. За почетак, од значаја је Изерова (Wolfgang Iser) књижевна антропологија, која се заснива на раскидању веза са дихотомијом фикција–стварност, јер по његовом мишљењу ова два пола стоје у међусобно зависном односу. Уместо тога, Изер предлаже тријадну релацију елемената реално–фиктивно–имагинарно, који доживљавају интеракцију у књижевним текстовима. Поменути тријадни функционални модел књижевне комуникације може се по Цапфу продуктивно адаптирати на културноеколошки модел текстова ако се антрополошко имагинарно прошири у правцу еколошко имагинарног, што је од самих зачетака писане речи било присутно у књижевним текстовима (CAPF 2016^b: 156–157).

Обновљива креативност књижевности (енг. *stored energy*) као једна од главних теза теорије Вилијама Рикерта у Цапфовом теоријском размишљању заузима посебно место. Рикерт сматра да књижевност, попут живих организама, не постоји само у дијахроном контексту историјске генезе, већ и у синхроним релацијама са другим текстовима. Због своје полисемичке отворености, књижевни текст пред-

ставља извор критичке саморефлективности и обновљивости креативне енергије за све генерације читалаца (CAPF 2016^b: 31). Посматрање књижевности као обновљиве креативне енергије отвара многобројне могућности за развој Цапфовог модела и указивање на уску повезаност екологије и књижевности.

Посебно треба истаћи и утицај филозофије браће Беме (Gernot Böhme, Hartmut Böhme) на Цапфову теорију. По Гудбадију, њихова проучавања естетике природе заснована су на традиционалном либералном хуманизму, али они и модификују идеје својих узора инсистирањем на стварању нове, нехијерархијске везе са природом (GERAD 2014: 553). По Кларку (Timothy Clark), Гернот Беме залаже се за неговање експресивних квалитета различитих природних форми, а не за њихове антропоморфне пројекције (GERAD 2014: 280). С друге стране, Хартмут Беме у књижевности, уметности и естетици увиђа могућност људског опстанка посматрајући природу као „културни пројекат” – човек мора да преузме одговорност за њено обликовање уз сазнање да његова контрола над њом није неограничена (GERAD 2014: 554).

Као најнепосреднији утицај истиче се Финкеова (Peter Finke) теорија културних екосистема, која по Цапфу (2010: 136) представља најсистематичнију презентацију културне екологије. По Финкеу људска бића нису само спољашња већ и унутрашња окружења (енг. *environment*) – под овим се подразумевају унутрашњи светови и пејзажи ума, психе и културне имагинације. Он језик посматра као културни екосистем, као карику која недостаје (енг. „missing link”) између културне и природне еволуције, док се књижевност понаша као еколошка сила у оквиру већег система културе и културних дискурса (CAPF 2016^a: 140).

2. Цапфов тријадни модел

Цапфова теорија заснива се на проучавању функционалне динамике наративних текстова. Он сматра да се књижевност, аналогно еколошким принципима, позиционира у оквиру система културе, а њене функције варирају у зависности од епохе, аутора, жанра и других услова настанка и рецепције. Књижевност је, с једне стране, „сензоријум” за културне неједнакости и њена је функција да спроведе критичко балансирање онога што је у култури запостављено или потчињено од стране доминантних културних токова. С друге стране, књижевност представља место креативне иновације на пољу језика и културне имагинације. Као таква, она – попут еколошке силе – делује у оквиру културе како би се основна разлика на релацији природа–култура дефинисала на нови начин. Став књижевности према култури Цапф означава као „еколошки”, сматрајући да управо књижевност културне раздвојености поново спаја у један „живи” однос (CAPF 2002: 3–4). Концепт еколошке силе (енг. *ecological force*) књижевних текстова подразумева посматрање културне делатности као динамичне, трансформативне, која свој уметнички потенцијал добија кроз имагинативно превођење природних енергија у културалне (CAPF 2016^b: 53–54). Иако се каузални закони природне детерминисаности не могу применити на сферу културе, постоје продуктивне аналогije које се могу пронаћи између еколошких и културних процеса (CAPF 2008: 851).

Концепт одрживости (енг. *sustainability*), на ком Цапф темељи своја теоријска истраживања, заснива се – упркос семантичкој отворености и вишеструким могућностима његове примене у култури и књижевности – на неколико особина одрживе културне праксе. За почетак, присутна је двострука оријентација ка континуитету и промени, прошлости и будућности, културном памћењу и културној креативности. Овај концепт укључује и сензитивност према вишеструким облицима односа себе и других, људског и нељудског света, коју између осталог прате емоционална, когнитивна и креативна димензија. Пажња се посвећује различитостима, али и шемама повезивања које превазилазе границе категорија, дискурса и животних форми. И за крај, екокултурни потенцијал имагинативних текстова релевантан је за опстанак културног екосистема у његовој дугорочној коеволуцији са природним екосистемима (CAPF 2016^b: 48–49).

Цапфов функционални модел културне екологије књижевности, као што смо већ поменули, заснован је на тријадном систему. Уопштено говорећи, његов модел може се описати као комбинација три међусобно повезана дискурса: културно-критичког метадискурса, имагинативног контрадискурса и реинтегративног интердискурса. Изведен је из већ споменутих аналогичних између еколошких и културалних процеса, док се, с друге стране, надовезује на дијалектички начин деловања естетског у оквиру система културе (CAPF 2002: 63–64).

Репрезентација система као *културно-критичкој метадискурса* представља указивање на „типичне дефиците, једностраности, „слепа места’ и контрадикторности доминантних политичких економских, идеолошких или прагматично-утилитаристичких система цивилизацијске моћи”² (CAPF 2002: 64). Анализом се најчешће долази до закључка да су ови системи засновани на структурама пресије које доводе до самоотуђења, сметњи у комуникацији и онеспособљавања виталности ликова. Цапф (*ibid.*) наводи примере из америчке књижевности у којима је присутно споменуто откривање и дефинисање цивилизацијског система: у Хоторновом (Nathaniel Hawthorne) *Скарлејном слову* (*The Scarlet Letter*) у питању је пуританско-фундаменталистички, у Мелвиловом (Herman Melville) *Моби Дик* (*Moby Dick*) експанзионистичко-империјалистички, а у ДеЛиловом (Don DeLillo) *Погземљу* (*Underworld*) технолошки. Самим дефинисањем система реалности долази до дестабилизације у његовој моћи детерминације и он се симболично „протерује” (*ibid.*). На тај начин књижевности се приписује значајна улога указивања на дубоко поремећене односе у (модерној) цивилизацији и она постаје гласноговорник потлачених.

Имагинативни контрадискурс представља „инсценацију онога што је у културном систему реалности маргинализовано, запостављено или потиснуто”³ (CAPF 2002: 64). Књижевност има ту изванредну могућност да у први план стави управо оно што је у ширем друштвеном контексту непривлачно, занемарљиво, што се супротставља устаљеним нормама и догамама. На тај начин књижевност оживљава потиснуто и издиже га на свесни ниво (CAPF 2002: 65), пружајући му мо-

2 „Die Repräsentation typischer Defizite, Einseitigkeiten, Blindstellen und Widersprüche dominanter politischer, ökonomischer, ideologischer oder pragmatisch-utilitaristischer Systeme zivilisatorischer Macht.”

3 „Die Inszenierung dessen, was im kulturellen Realitätssystem marginalisiert, vernachlässigt oder unterdrückt ist.”

гућност да се реализује као контратежа стварности, „у њој се повезују иновативно са регенеративним, модерно са архаичним [...]”⁴ (*ibid.*). Оно што је посебно важно истаћи у овом процесу све веће видљивости потиснутог и потиснутих, јесте чињеница да културно изопштено постаје *есѿеѿски* маркирано – тако скарлетно слово код Хоторна, бели кит код Мелвила и *waste art* код ДеЛилоа на различите начине постају моћни симбол борбе потлачених у доминантном систему моћи (*ibid.*).

Реинтеграѿивни инѿердискурс подразумева „реинтеграцију потиснутог са културним системом реалности, при чему књижевност изнова доприноси обнављању културног центра од стране његових маргина”⁵ (САРФ 2002: 65). Ова реинтеграција није само пука хармонизација, већ покреће конфликтне процесе и кризне турбуленције – у њу су укључени различити језички регистри и другачија семантичка поља, али и супротстављене социјалне сфере, друштвене улоге, као и приватност и интимност. Чак и ако се ови процеси на крају заврше неуспехом, личним катастрофама или новим неповољним стањима, важно је да је бар у једном тренутку постојала ревитализација и баланс опозитних енергија (САРФ 2002: 66). Реинтеграѿивни интердискурс укључује епистемички, естетски и регенеративни аспект. Први, епистемички аспект, подразумева спајање дискурса и различитих знања која су иначе одвојена. Други, естетски аспект, односи се на повезивање хетерогених домена као принципа креативног процеса, док последњи, регенеративни, отвара могућност за аутокорекцију и/или нове почетке (САРФ 2016^a: 148). Иако Гудбади (2007: 278) с правом примећује да се Цапфово писање о књижевности као метадискурсу који интегрише и нивелише недостатке друштвено доминантних дискурса, може означити као крајње оптимистично, то и даље не умањује потенцијал овог модела као помоћног алата за ново сагледавање књижевних дела.

3. Читање књижевних текстова кроз призму Цапфовог модела

Иако је Цапф своја теоријска размишљања у пракси применио превасходно на америчку књижевност, његов модел је крајње универзалан и погодан за интерпретацију текстова свих националних књижевности из различитих периода књижевне историје. У раду ће се на неколицини репрезентативних примера књижевних дела немачког романтизма указати на потенцијал оваквог начина читања, као и на вишеструке могућности апликације овог модела.

Четврто поглавље монографије *Књижевности као кулѿурна еколоѿија: одрживи ѿекстови* (САРФ 2016^b: 188–405) нуди велики број тема отворених за истраживање на примерима америчке књижевности. Потпоглавље *Тексти и животи* (САРФ 2016^b: 191–210) посвећено је поређењу знања и пракси сагледавања живота у природним наукама (енг. *life sciences*), с једне, и у књижевности, с друге стране. Полазна теза оваквог размишљања је да имагинативна књижевност представља посебан облик културног знања о „животу”. Свим научним дисциплинама су спо-

4 „In ihr schließt sich das Innovative mit dem Regenerativen, das Moderne mit dem Archaischen, die Grenzüberschreitung des Fingierens mit der Vorgängigkeit des Mythographischen in eigentümlicher Gegenläufigkeit zusammen.”

5 „Die Reintegration des Verdrängten mit dem kulturellen Realitätssystem, durch das Literatur zur ständigen Erneuerung des kulturellen Zentrums von dessen Rändern her beiträgt.”

знаје о овој теми у великој мери ограничене. Неопходни су отвореност и прихватање различитих форми знања које су се развиле кроз културну историју, али и трансдисциплинарност у савременим приступима. У периоду немачког романтизма теоретичар Фридрих Шлегел у чувеном 116. фрагменту из часописа *Athenäum* (Athenäum) поезију, тј. књижевност свог уметничког кружока назива универзалном – она спаја дескриптивну и уметничку поезију, поезију и прозу, поетизује живот и друштво.⁶ Управо поменуто универзалност проналазимо на страницама Новалисовог (Friedrich von Hardenberg) фрагментарног романа *Хајнрих фон Офтердинген* (Heinrich von Ofterdingen, 1802). Хајнрихово путовање у исто време представља унутрашњи развојни пут младог уметника који ће на крају сазрети у пророка новог света, света у ком се човек и природа хармонично повезују. Његова спознаја да не припада (капиталистичком⁷) друштву може се сагледати кроз призму модела културне екологије. Хајнрихово упознавање са „животом” представља културно-критички метадискурс – он је свестан да свет који га окружује није његов, то је опипљиви свет који се окреће ка спољашњим дражима, вођен разумом и утилитаризмом. Протагониста Новалисовог романа је другачији, он сањари, осећа чежњу ка нечему што још не може да дефинише.⁸ Имагинативни контрадискурс присутан је као трансформативна енергија – Хајнрих схвата своју животну улогу и опредељује се за свет уметности не жалећи за оним што оставља за собом. Реинтегративни интердискурс присутан је у овом књижевном делу само у траговима. Напуштајући свет реалности и ступајући у свет поезије и природе Хајнрих окреће леђа дотадашњем животу. Сама чињеница да је коегзистенција ова два света допуштена сведочи о потенцијалу регенеративне моћи уметничког на стварност, о имагинацији која није угушена спрегама владајућег система.

Проблематика реда и хаоса, дисхармоничности и хармоније (CAPF 2016^b: 211–241), честа је тема како у екологији тако и у естетици, са нагласком на књижевну теорију и праксу. Пратећи дугу традицију двоструког кодирања књижевности – и као силе реда и као силе хаоса – у оквиру културе, Цапф (2016^b: 226) сугерише да управо ова двојакост није искључивог карактера. Интеракција супротности специфична је за књижевни текст као производ креативног процеса, за његово значај као трансформативне еколошке силе унутар културног дискурса. Тако се у *Злајном ђују* (Der goldne Topf), уметничкој бајци Е. Т. А. Хофмана (Ernst Theodor Amadeus Hoffmann), објављеној 1814. године, вешто преплићу свет чудесног и свет реалног, који – донекле несметано – коегзистирају, док протагониста Анселмус представља спону између њих. Фигуре Хофманове бајке, за разлику од народних бајки, чудесне појаве са којима се сусрећу узимају са чуђењем, очајањем, осећају страх пред фантастичним (NOJBAUER 2005: 37). Анселмова растрганост између свакод-

6 „Die romantische Poesie ist eine progressive Universalpoesie. [...] Sie will und soll auch Poesie und Prosa, Genialität und Kritik, Kunstpoesie und Naturpoesie bald mischen, bald verschmelzen, die Poesie lebendig und gesellig und das Leben und die Gesellschaft poetisch machen [...]” (ŠLEGEL 2005: 22–24).

7 Иако је радња романа смештена у средњи век, паралеле са временом настанка, као и анахронизми, сведоче о њеном намерном измештању у идеализовану прошлост.

8 „Menschen, die zum Handeln, zur Geschäftigkeit geboren sind, können nicht früh genug alles selbst betrachten und beleben. Sie müssen überall selbst Hand anlegen [...]. Anders ist es mit jenen ruhigen, unbekannt Menschen, deren Welt ihr Gemüt, deren Tätigkeit die Betrachtung, deren Leben ein leises Bilden ihrer innern Kräfte ist. Keine Unruhe treibt sie nach außen” (NOVALIS 1985: 94–95).

невнице испуњене грађанским обавезама и очекивањима, с једне, и магичног царства Атлантиде, с друге стране, осликана је од самог почетка приповедања – он је неспретан, склон пеховима, његово кретање кроз простор је хаотично. Анселмов живот је иницијално неуређен, јер ни он сам није сигуран у своје циљеве и то шта жели да постигне. Док му се у реалном свету нуди могућност пословне и приватне стабилности, његов новооткривени порив, као демонстрација имагинативног контрадискурса, вуче га ка царству чудесног. Дисхармоничност спољашњег и унутрашњег света овог лика резултираће, након многобројних искушења и препрека, у хармоничном суживоту са чаробном Серпентином у царству Атлантиде, при чему је реинтеграција могућа искључиво у свету чудесног.

Четири елемента природе представљају саставни део културног памћења, они су одрживи матрикс когнитивне и креативне продуктивности у склопу дискурзивних поља културно-природних односа.⁹ Они нуде богати семиотички потенцијал за језик, снове, несвесно, когнитивно, имагинативно, наративно и уметност (CAPF 2016^b: 273). Земља, ватра, ваздух и вода могу се посматрати као екопоетска енергетска поља. Тако је елемент ватре у исто време и деструктиван и креативан – повезује се са топлином, светлом, креативном енергијом (CAPF 2016^b: 277). Ваздух и ветар присутни су у књижевности и као звук, и као енергија атмосферских кретања, док је вода у свим својим облицима и манифестацијама најчешће одређена и тумачена као симбол живота. Земља као елемент се у ширем смислу посматра кроз призму живих бића, биљака и животиња, која је насељавају. Сва четири елемента присутна су у разноврсним функцијама у новели *Земљотрес у Чилеу* (*Das Erdbeben in Chili*) Хајнриха фон Клајста (Heinrich von Kleist), првобитно штампаној 1807. године. Земљотрес представља спас и ослобођење за несрећне љубавнике, односно деструкцију за друштво у целини (RIGBY 2015: 44), док се дрвећу храста и нара, као саставним елементима земље, приписују функције ослонца и уточишта. Ватра се, с друге стране, доводи у везу са смрћу и уништењем, али има и улогу окупљања породице око огњишта након преживљене трагедије. Елемент воде присутан је у новели као деструктивна последица земљотреса, а може се интертекстуално повезати са библијским потопом (RIGBY 2015: 45) и тумачити као нужно прочишћавање и наступање новог доба. Последњи елемент, ваздух, тачније ветар, пружа ликовима привремену подршку, будући наду у срећни заједнички живот.¹⁰

Однос културне екологије књижевности и доживљаја трауме појављује се као тема у различитим контекстима. Како Цапф (2016^b: 312–313) истиче, чини се да је књижевност посебно осетљива на ову тему, зато што фикционални текстови критички приступају цивилизацијским патологијама, стањима психичке и социјалне парализе, доживљајима репресије, виктимизацији и дехуманизацији – веома честим полазиштима за имагинативни контрадискурс. Шамисоова (Adelbert

9 „They are part of a deep cultural memory of the primary embeddedness of the human in the nonhuman world of material nature, which can productively feed into an ecological epistemology and into the imaginative explorations of art and literature. They provide a source of continuity through historical periods and across languages and cultures, a sustainable matrix of cognitive and creative productivity within the discursive fields of culture-nature relations” (CAPF 2016^b: 271–272).

10 За детаљнију интерпретацију Клајстове новеле са аспекта културне екологије књижевности види PASULA 2023.

von Chamisso) *Чудновата њовест Пеџра Шлемила* (*Peter Schlemihls wundersame Geschichte*) пример је изопштавања главног лика због његове различитости насупрот урођеним и стеченим очекивањима друштва. Петар Шлемил ради испуњења тих очекивања, надајући се просперитету, склапа пакт са човеком у сивом (који умногоме подсећа на Фаустов пакт са Мефистофелом) и одриче се сопствене сенке. Наизглед безазлени уступак коштаће га социјалне прихваћености и на крају довести до неиспуњених љубавних и социјалних аспирација, као и до потпуне изолације. Систем приказан кроз културно-критички метадискурс заснива се на одбацивању различитости и онеспособљавању Петра да се оствари на приватном и сваком другом плану. Иако реинтеграција није присутна, главни лик на крају ипак постиже одређено задовољство посвећујући се изучавању природе. У окружењу природе Петар Шлемил може да се испуни без стида и виктимизације којој је био изложен у друштву.

Динамика одсуства и присутности у књижевности представља још један односни елемент којим се може објаснити деловање књижевности као културне екологије. Цапф (2016^b: 345–346) истиче да су се ови односи изнова појављивали кроз историју књижевности, али посебно на значају добијају у постмодерни – приповедање и фикционализација отварају врата могућих, алтернативних светова у којима се оно што је непојмљиво у историјској реалности може симболично артикулисати и интегрисати у екологију културалног дискурса.¹¹ Књижевност доприноси непрекидној културној самообнови тако што системска одсуства претвара у лингвистичка и комуникацијска присуства (САРФ 2016^b: 347). У овом контексту се поново дотичемо Клајста, чији приповедачки стил, склоност ка парапсихолошком и, садржински посматрано, веома често несхватљива разрешења судбина фигура, маркирају овог писца, много деценија пре Кафке, као изванредни пример „несвакидашњег” у књижевности. У *Светлој Цецилији или моћи музике* (*Die heilige Cäcilie oder Die Gewalt der Musik. Eine Legende*) тематизује се чудо – музика спашава женски манастир од напада вандала. Одсуство било каквог рационалног објашњења сцене у којој се непокретна сестра Антонија, скоро па на самрти, појављује „свежа и здрава” („frisch und gesund”, KLAJST 2008: 218) и диригује инструменталним извођењем ораторијума, оставља простора за вишеструке интерпретације. Реч „Gewalt” у наслову има двојако значење – као моћ/владавина и као сила/насиље, док се везник „или” може тумачити као давање алтернативе између религиозног или природног објашњења описаних дешавања (BROJER 2013: 138).

Проблематику локалног и глобалног Цапф (2016^b: 362–400) доводи у уску везу са појмовима еколошке и књижевне етике. Уместо једнообразног система знања традиционалне етике, засноване на искључивој антропоцентричности, плуралитет, разноликост и дијалог утрли су пут новој етичкој оријентацији, која, више него икада до сада, укључује и еколошка питања – ова фузија етике, екологије и књижевности нуди нове трансдисциплинарне оквире који постају све популарнији у хуманистичким наукама (САРФ 2016^b: 369). Иако се све поменуте теме сусрећу превас-

11 „Past and future, the time before one’s birth and after one’s death, the dimensions of dreams and the unconscious, the alterity of other individuals, cultures, and historical periods, and indeed of the more-than-human world of nature, are inaccessible in straightforward realistic or pragmatic forms of discourse but can be imaginatively presented in the form of fictional texts” (САРФ 2016^b: 347).

ходно у савременој књижевности (нпр. нуклеарни рат и његове негативне последице по природу и човека), и у ранијим епохама проналазимо литерарне примере приказивања односа локално–глобално. Тако се у раној лирици немачког песника Хајнриха Хајнеа (Heinrich Heine), коју историчари књижевности често означавају као последњи одјек романтизма, проналазе примери „малих људи” или појединаца чији неприметни или егоцентрични поступци имају утицаја на много ширу заједницу. У његовим романцама *Валџазар* (*Belsatzar*) и *Гренадири* (*Die Grenadiere*), објављених у збирци *Књиџа њесама* (*Buch der Lieder*), у секундарној литератури често тумачених као контрастни пар (HEN 2004: 74), приказују се различити начини резоновања појединаца зарад добробити владара и државе (*Гренадири*) или искључиво личне користи (*Валџазар*). Док војници искрено жале због несрећне судбине владара и изражавају спремност да дају свој живот за светлију будућност Француске, охолог и фриволног вавилонског краља убијају његови поданици. Однос локалног и глобалног посматра се у Хајнеовим романцама кроз призму односа општег добра и индивидуалне среће (*ibid.*), а Цапфов модел нуди могућности интерпретације књижевних текстова ван односа природа–друштво: реинтеграција је у поменутих примерима могућа само кроз жртвовање ради успостављања хармоније.

3. Закључак

Културна екологија књижевности као засебна дисциплина и новија грана екокритике развија се последњих деценија у правцу естетског сагледавања еколошких односа, уз заузимање неутралне позиције између антропоцентризма и екоцентризма, а у исто време инсистирајући на трансдисциплинарности природних и хуманистичких наука. Модел Хуберта Цапфа надовезује се на неколико учења и теорија – на Изерову књижевну антропологију, Рикертову обновљиву креативност књижевности, на филозофска учења браће Беме, као и на Финкеову теорију културних екосистема.

Тријадни систем, који се посматра као основа Цапфовог модела, подразумева комбиновање културно–критичког метадискурса, имагинативног контрадискурса и реинтегративног интердискурса. Ова три дискурса у исто време представљају и кораке деконструкције књижевног текста у потрази за недостацима различитих доминантних система цивилизацијске моћи, затим истицање друштвено маргинализованог и потиснутог и, за крај, могућност реинтеграције потиснутог са културним системом реалности.

Примена Цапфовог модела употпуњује досадашње интерпретације књижевних текстова, али нуди и нове могућности сагледавања односа у њима, пре свега на релацијама центар–маргина, појединац–друштво, природа–цивилизација. У раду је на неколико репрезентативних књижевних дела немачког романтизма указано на различитост тема којима се може приступити са аспекта овог модела: приказивање живота на примеру Новалисовог романа *Хајнрих фон Офџердинџен*, проблематика реда и хаоса у *Злајном ћују* Е. Т. А. Хофмана, значај четири елемента природе у Клајстовом *Земљојресу* у Чилеу, доживљај трауме у Шамисоовој *Чудноватој њовесџи Пејтра Шлемила*, динамика одсуства и присутности у Клајстовој

Свејтој Цецилији или моћи музике, као и проблематика локалног и глобалног на примеру две романце Хајнриха Хајнеа.

Оно што Цапфов модел чини научно приступачним јесте његова универзалност која излази далеко ван оквира других екокритичких приступа. Посматрајући првенствено естетску димензију књижевних текстова, овај теоријски приступ применљив је не само на тзв. *nature writing*, који је првенствено у фокусу екокритичких теорија, већ је отворен и за интерпретације текстова разноврсних тематских и жанровских карактеристика из свих епоха и праваца историје књижевности.

Цитирана литература

- BJUL 1996: BUELL, Lawrence. *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
- BROJER 2013: BREUER, Ingo (Hg.). *Kleist Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- CAPF 2002: ZAPF, Hubert. *Literatur als kulturelle Ökologie: Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002.
- CAPF 2008: ZAPF, Hubert. „Literary Ecology and the Ethics of Texts”. *New Literary History* vol. 39, no. 4 (2008): pp. 847–868.
- CAPF 2010: ZAPF, Hubert. „Ecocriticism, Cultural Ecology, and Literary Studies”. *Ecozon: European Journal of Literature, Culture and Environment* vol. 1, no. 1 (2010): pp. 136–147.
- CAPF 2016^a: ZAPF, Hubert (Ed.). *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2016.
- CAPF 2016^b: ZAPF, Hubert. *Literature as Cultural Ecology: Sustainable Texts*. London/Oxford: Bloomsbury, 2016 [E-Book].
- GERAD 2014: GARRARD, Greg (Ed.). *The Oxford Handbook of Ecocriticism*. New York: Oxford University Press, 2014.
- GLOTFELTI 1996: GLOTFELTY, Cheryl and Harold FROMM (Ed.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1996.
- GUDBADI 2007: GOODBODY, Axel. *Nature, Technology and Cultural Change in Twentieth-Century German Literature: The Challenge of Ecocriticism*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- HEN 2004: HÖHN, Gerhard. *Heine-Handbuch: Zeit, Person, Werk*. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler, 2004.
- KLAJST 2008: KLEIST, Heinrich von. „Die heilige Cäcilie oder Die Gewalt der Musik. Eine Legende”. Helmut SEMBDNER (Hg.). *Heinrich von Kleist: Sämtliche Werke und Briefe*. München: dtv, 2008, S. 216–228.
- NOJBAUER 2005: NEUBAUER, Martin. *Lektüreschlüssel. E. T. A. Hoffmann: Der goldne Topf*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2005.
- NOVALIS 1985: NOVALIS. *Heinrich von Ofterdingen. Ein Roman*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1985.
- PASULA 2023: PASULA, Milica. „Prirodni i književni potresi: Ekokritička i kulturnoekološka razmišljanja o Klajstovom *Zemljotresu u Čileu*”. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* knj. 71, br. 2 (2023): str. 481–494.

RIGBY 2015: RIGBY, Kate. *Dancing with Disaster: Environmental Histories, Narratives and Ethics for Perilous Times*. Charlottesville/London: University of Virginia Press, 2015.

ŠLEGEL 2005: SCHMITT, Hans-Jürgen (Hg.). *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung. Romantik I*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2005.

Milica B. Pasula

HUBERT ZAPFS MODELL DER KULTURÖKOLOGIE UND MÖGLICHKEITEN SEINER ANWENDUNG BEIM LESEN LITERARISCHER TEXTE

Zusammenfassung

Die Ökokritik erlebt als relativ junger Zugang in den letzten Jahrzehnten eine Expansion innerhalb der Literaturwissenschaft. Sie entfaltet sich in mehrere Richtungen und, obwohl ursprünglich angelsächsisch, gewinnt sie mit der Zeit auch im Kontinentaleuropa an Bedeutung, wo sowohl einzelne Forschungsinstitute für Literatur, Kultur und Ökologie gegründet werden, als auch neue Theorien, die die ökokritischen Gedanken unterstützen und bereichern, entstehen. Ein solches Beispiel ist die Kulturökologie der Literatur, eine Theorie, die sich vorwiegend in deutschsprachigen Gebieten entwickelt.

In diesem Beitrag wurde das System der Kulturökologie von Hubert Zapf, das auf einem triadischen Funktionsmodell beruht, vorgestellt. Dieses Modell stellt eine Kombination dreier miteinander zusammenhängender Funktionsweisen dar. Die Systemrepräsentation als kultureller Metadiskurs bezieht sich auf die Repräsentationen typischer Defizite, Widersprüche und Einseitigkeiten dominanter Systeme zivilisatorischer Macht. Der imaginative Gegendiskurs inszeniert das Ausgegrenzte und hebt das kulturell und gesellschaftlich Marginalisierte, Unterdrückte und Vernachlässigte hervor. Das letzte Verfahren oder die finale Funktion ist das Aufeinanderbeziehen des Ausgegrenzten und des kulturellen Realitätssystems als reintegrativer Interdiskurs, d. h. die Reintegration des Verdrängten mit dem dominanten System.

Ziel dieses Beitrags ist die Hervorhebung der Vorteile vom Lesen literarischer Texte aus der Perspektive dieses Modells. Die Themen Leben und Text, Ordnung und Chaos, Naturelemente, Kulturökologie und Trauma, Dynamik von An- und Abwesenheit in der Literatur, das Lokale und das Globale wurden an Beispielen der deutschen Romantik (Novalis, Kleist, E. T. A. Hoffmann, Chamisso, Heine) kurz vorgestellt und es wurde darauf hingewiesen, welche zahlreichen Möglichkeiten Zapfs Zugang für die Interpretation literarischer Werke bietet.

Schlüsselwörter: Hubert Zapf, Ökokritik, Kulturökologie der Literatur, Interpretation literarischer Texte, deutsche Literatur der Romantik

